

ظهور مجدد گنبد در معماری ایران پس از اسلام و تجلی باورهای اعتقادی و مفاهیم عرفانی در آن

زینب کاظم پور^{1*}، علی اکبری²

- 1- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات تهران، تهران، جنت آباد جنوبی (znb.kazempour@gmail.com)
- 2- دانشجوی دکتری معماری دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز، تهران، تهران، دانشگاه سوره، گروه معماری (ali.akbari6468@gmail.com)

چکیده

ساخت گنبد به مثابه یکی از پیشرفته‌ترین تکنیک‌های پوشش دهانه در دنیای باستان در معماری ساسانی راه تکامل می‌پیمود و شاهد اوج شکوفایی خود در کاخ فیروزآباد فارس بود. اما این عنصر در معماری سده‌های نخست پس از اسلام در ایران به همراه عناصر دیگری همچون ایوان (که در بنای ایوان مداین به اوج شکوه و عظمت رسیده بود) و گنجره‌های تزیینی دیگر دیده نشد. با وجود آنکه مبنای مهم‌ترین عبادت در اسلام، ادای جمعی فریضه نماز است و این مستلزم فضای بزرگ سرپوشیده، اما ساخت مساجد سده‌های نخستین پس از اسلام در ایران از الگوی شبستانی پیروی می‌کرد و سازندگان پوشش دهانه‌های بزرگ را با شبستان‌های ستون‌دار ترجیح می‌دادند. در قرن چهارم هجری و در مقبره امیر اسماعیل سامانی بود که گنبد دوباره به معماری ایران بازگشت و در ساخت بنای دوازده امام در یزد و مسجد جامع قروه و سپس گنبدخانه نظام‌الملک (همگی در قرن پنجم هجری) به کار رفت. ایوان نیز به گونه‌ای مشابه به معماری مسجد بازگشت و به مثابه یکی از اصلی‌ترین عناصر، الگوی ساخت مسجد را دگرگون ساخت. اما علل این غیبت و ظهور مجدد چیست؟ گنبد وارد شده به معماری مسجد تجلی‌گاه چه مفاهیمی است که آن را از گنبد‌های پیش از اسلام متفاوت ساخته است؟ در این مقاله کوشیده شد تا با مطالعات کتابخانه‌ای و غور در منابع مکتوب، با روش تفسیر تاریخی به پاسخ‌گویی به پرسش‌های بالا پرداخته شود. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که گنبد و ایوان در معماری ساسانی نماد و نشانی از حکومت ساسانی و طبقه حاکم گردیده و ساخت آن یادآور مجدد آن دوران بوده است و سازندگان از ساخت مجدد آنها تبری می‌جسته‌اند. همچنین سنت‌گرایان بر این باورند که گنبد در معماری اسلامی تجلی‌گاه صفات جمالی و جلالی الهی، نمادی تمثیلی از اصل کثرت در وحدت و وحدت در کثرت، آسمان (خیمه دهر)، درخت (تاج سبز) و کعبه است.

واژه‌های کلیدی: معماری مسجد، گنبد در معماری ایران، آسمان، مفاهیم عرفانی در معماری ایران.